

СУЧАСНЕ УРБАНІЗОВАНЕ СЕРЕДОВИЩЕ: ІНТЕГРАЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ В ДУХОВНОМУ ПРОСТОРИ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

У статті розглядаються інтеграційні тенденції у духовній сфері в умовах сучасного урбанізованого середовища, показано їх потенціал та можливі шляхи включення до сучасного національно-культурного контексту.

Вступ

З початку 90-х рр. ХХ ст. Україна поступово входить до світової спільноти, а відповідно – й до світового духовного, культурного та релігійного простору. Тому основні загальносвітові характерні риси, чинники і тенденції в духовній сфері почали активно впливати на формування масової свідомості, культури і загального духовного простору держави. На сучасному історичному етапі суспільного розвитку процеси у духовній сфері є відображенням суперечливих міжцивілізаційних взаємодій, в яких достатньо виразно проявляються як інтеграційні, так і дезінтеграційні тенденції, які істотно впливають на загальний стан громадської та побутової культури, чим визначається актуальність зазначеної теми.

Аналіз досліджень і публікацій

Проблеми формування соціальних зв'язків у сучасному урбанізованому суспільстві, їх взаємовплив та характерні тенденції досліджувалися у науковій культурологічній, соціологічній, філософській і релігієзнавчій літературі [1 – 4; 9; 13 – 18]. Проте залишається актуальним подальше соціально-філософське дослідження окремих складових духовної інтеграції соціуму, зокрема в умовах урбанізованого середовища порівняно зі світовими тенденціями, визначення їх місця у національно-культурному контексті.

Постановка завдання

Соціально-філософський аспект дослідження інтеграційних процесів у духовній сфері сучасного урбанізованого середовища передбачає комплексний їх аналіз із урахуванням специфіки комунікативної дії, формування взаємовідносин між членами соціуму, стереотипів поведінки, характеру міжособистісних та суспільних контактів в умовах сучасної виробничої діяльності. Тому метою статті є соціально-філософське дослідження інтеграційних чинників у духовній сфері в умовах сучасного урбанізованого середовища з урахуванням національно-культурного контексту.

Основна частина

У структурі безпосередньо соціального організму пострадянського суспільства дані суперечності проявляють себе як суперечності між «внутрішньою релігійністю» соціально-економічних процесів і явищ, стихійним формуванням етосу господарської і моральної поведінки в суспільстві та історично сформованими культурно-етичними традиціями і стереотипами свідомості.

Соціально-економічна модернізація суспільства планувалася як перехід від тоталітарних структур

до демократії, ринкової економіки та інформаційної свободи. Проте у підґрунтя цих процесів закладалися філософські ідеї сучасної західної ліберальної моделі. Основи її духовні складові – раціоналістичний та індивідуалістичний тип мислення і сприйняття світу крізь призму приватного інтересу, ввійшли у суперечність з культурними і релігійними традиціями, цінностями й цілями й національним характером. Тому українське суспільство охопила криза колективної ідентифікації і самоідентифікації, серед причин якої можна вважати зіткнення культурних потоків традиційної й постмодерної культури, коли суспільство практично миттєво (в історичному часі) перейшло у стан граничного нігілізму та ідеологічного вакууму [15, с.116 – 117].

Криза, деструкція та заміна суспільних ідеологічних систем відбувається через своєрідні «кризу адекватності» старих ідейних засад у інтерпретації та легітимації буття, яка завжди супроводжує трансформаційні стани суспільства і виступає одним з головних чинників лімітування тривалості панування певної ідеологічної системи в суспільстві. Криза адекватності старих ідеологічних систем новим суспільним потребам завжди супроводжує перехідні стани суспільства та виступає причинною основою зміни ідейних рухів. Тотальний характер цих криз разом із суспільно-економічними перетвореннями формує ситуацію «соціально-культурної травми» [18, № 1, с. 6 – 16; 19, № 2, с. 3 – 12].

У нинішньому становищі світоглядного вакууму новою інтегруючою системою об'єктивно може стати релігія [11, с. 80]. В Україні актуалізація релігії і релігійної свідомості відбувається в умовах перевищення темпами соціодинаміки адаптивних можливостей людини. Тому відбувся різкий суспільно-світоглядний поворот не лише до релігії, а до містики, езотерики, та інших білярелігійних утворень, формувалася загалом нова релігійна, побутова і святкова культура.

Деякі прояви сучасного стану громадської побутової культури на пострадянських теренах, зокрема і в Україні, викликають певне занепокоєння у дослідників. Мається на увазі глобальна вестернізація національного святкового простору: популяризація Дня Св. Валентина, свята Матері, і особливо кельтський Хеллоуїн, німецький Октоберфест та ін., котрі мають тісний зв'язок із сферами політики, реклами та ЗМІ [10, с. 30 – 33]. У зв'язку з цим «існує реальна небезпека здійснення такого сценарію «входження України в Європу», коли прийняття західних стандартів і моделей громадянського суспільства буде здійснюватися

шляхом відмови від національних духовних традицій, в тому числі і святкових» [10, с. 30].

В цьому плані слід відзначити, що культура має властивості відтворювати і трансформувати певний сукупний духовний досвід, водночас вміщуючи у себе різнотипні і навіть суперечливі традиції – міфологічні, наукові, релігійні, світські. Оскільки на ранніх етапах розвитку людства культура характеризувалася певною збалансованістю та співрозмірністю її елементів, обмеженість соціально-історичної практики не сприяла прояву внутрішніх протиріч духовної спадщини. Дана відносна збалансованість внутрішньої структури культури може користуватися в міру розгортання історичного процесу. Певна епоха, певний соціально-економічний тип суспільства актуалізує певні духовні тенденції, відсуваючи решту, які їй не відповідають на другорядні позиції. Так, із розвитком індустріального суспільства релігійні, міфологічні, та романтично-ідилістичні компоненти культури минулої епохи середньовіччя були потіснені раціоналізмом. Проте культивування раціоналізму призвело до виникнення певної односторонності нової культури, певного збіднення духовних проявів у суспільстві, що постійно породжує нудьгу за втраченими елементами духовного досвіду, шукаючи відновлення через відродження витіснених на периферію суспільної свідомості духовних цінностей. Вони відіграють роль своєрідної протизаги раціональної свідомості, яка проявляється у вигляді романтичних тлумачень оточуючого світу та мрії про цілісність індивіда індустріального суспільства. Ці відмінності залежать від особливостей сучасних провідних тенденцій еволюції релігійної свідомості і релігійних інституцій: розмивання релігійності, емоційно-моральне тлумачення релігії, поява поєднання віросповідних та поза віросповідних форм релігійності; збереження серед віруючих та широкого загалу елементів поза віросповідної містики, перш за все, у вигляді побутових вірувань [5, с.18 – 20]. Загальна зміна характеру світогляду сучасного суспільства порівняно із суспільствами традиційного типу відбилася і на духовному стані суспільства, що можна проілюструвати думкою М. Еліаде. Людина традиційного суспільства була тісно пов'язана з міфом, традицією, космосом і стабільністю, а людина сучасного суспільства вже надає переваги мінливим впливам історії [8, с. 29].

У даному плані змінюється роль суспільних традицій. Традиція (за В.Б.Власовою) виступає однією з фундаментальних категорій соціально-культурної проблематики, оскільки розглядається як своєрідний спосіб накопичення, збереження та передачі соціального досвіду людей і водночас як невід'ємний спосіб розвитку культури. Традиція регулює людську діяльність, створюючи в об'єктивних умовах, що постійно змінюються стійкі орієнтири дій, поведінки та ставлення до реальності [6, с.163 – 164].

Важливу роль у подібній трансформації духовного простору сучасності відіграють процеси урбанізації суспільства, що сприяє поширенню специфічної урбаністичної культури. Місто

трансформувало традиції, віддалило людину від природи, вмістивши її у світ антропогенних предметів, спричинило анонімність та нетривалість контактів, що сприяло трансформації традиційних моральних норм і санкцій та зумовило зменшення ролі традиційної релігії та всього комплексу духовних цінностей.

З формуванням такого «технополісу» із секуляризованою, деміфологізованою і десакралізованою свідомістю пов'язує процеси в релігійній свідомості Г. Кокс. На його думку, цей технополіс є не стільки антиклерикальний та антирелігійний, а скільки віротерпимий, ідейно плюралістичний та прагматичний, антропоцентрично зорієнтований [14, с. 23]. Як вважає В. Полікарпов, процес індустріалізації, що прискорився в другій половині ХХ ст., зруйнувавши звичаї, пов'язані зі старими формами виробництва, змінивши звички споживання, відірвавши трудівників від їх ґрунту, релятивізував культуру як середовище: сьогодні інформація і різноманітність способів її передачі сприяють посиленню абстрактної раціоналізації колективного життя в цілому. Усе це призвело до «створення досить ефективного світу думок – нової фігури культури як горизонту» [13, с. 207].

Тобто, сучасне індустріалізоване місто формує секулярно-інтернаціоналізований варіант масової свідомості і, відповідно, спосіб життя, морально-психологічну атмосферу та ціннісні орієнтації, автономні від впливу традиційної релігії та церкви, хоча, при цьому сфера релігійної свідомості не залишається поза суспільними процесами. Тому внаслідок дії багатьох чинників внутрішнього та світового масштабу в релігійній сфері об'єктивно складаються передумови для появи релігійних інтерпретацій нових явищ світового соціокультурного процесу.

Сучасне урбанізоване соціокультурне підґрунтя, яке стимулювало подальше посилення процесів секуляризації та технізації масової свідомості, протиріччя між розвитком матеріальної та духовної культури, появу нових форм вітчуждення, з іншого боку породило своєрідні варіанти «контркультурних» рухів, часто ірраціонального змісту, опозиційних як офіційній світській, так і релігійним інституціям. На думку П. Гуревича, вони являють сьогодні загальносоціологічний феномен, знаходячи соціальну опору в усіх країнах, що вказує на потребу у нових абсолютах. Протистояння існуючій культурі, зародження нових ціннісних та практичних установок можна розглядати як процес, який постійно відтворюється у світовій культурі [5, с.17]. В даному контексті необхідно комплексно врахувати дію політико-ідеологічних та культурно-психологічних чинників, котрі визначають конкретну форму духовних проявів в ту чи іншу епоху, виходячи із суперечливості і складності всієї будови культури. Отже, зазначені процеси відображають загальні кризові явища у структурі функціонуючих ідеологічних систем та дефіцит духовного наповнення буття.

Український контекст поширення релігійних новотворів пов'язаний як з причинами глобального характеру (загальна криза євроцентристської цивілізації, тенденції синтезу західних та східних релігійних традицій, фінансово-організаційні можливості та прозелетистські інтереси західних релігійних місій) так і зі специфічними особливостями України як пострадянської держави, включаючи унікальність власного історичного досвіду і ментальності народу. Особливе полягає у соціально-економічній та політичній нестабільності українського суспільства, незахищеності, формує загальну невизначену і навіть індивідуальну свідомість народу. Цей внутрішній духовний стан ускладнюється девальвацією систем цінностей попереднього періоду, зокрема, поширенню явищ бездуховності [3, с. 218 – 219]. Різноманітні деприваційні стани індивідуального буття людини в сучасному українському суспільстві зумовлюють і основні типи мотивації залучення особи до новітніх релігійних спільнот. Аналогічні проблеми притаманні й іншим постсоціалістичним країнам.

Конкретна динаміка прояву релігійних процесів в Україні має статево-вікові, соціально-професійні та регіональні особливості її прояву. Майже дві третини релігійних новоутворень зосереджується у промислових та урбанізованих південних і південно-східних регіонах України, зокрема у великих промислових центрах та місті Києві (де діє близько половини загальної кількості неорелігійних громад). Тобто, конфесійна карта відносно характеру поширення традиційних конфесій, мережа яких кількісно зростає в міру просування до західних областей держави, в той час як мережа новітніх релігійних утворень проявляє чітке кількісне зростання у східному напрямку. З іншого боку, соціально-демографічна характеристика членів сучасних неорелігійних громад свідчить про те, що більшість її прихильників (до 60-70 %) складає молодь віком 18 – 29 років, а також особи з високим рівнем освіти (55-60 %), інтелігенція (понад 30 %) та студентство (22-25 %) [7, с. 28; 192, с. 84 – 85]. При цьому майже всі нові релігійні течії в Україні, як історичні, так і новітні, були принесені з-за кордону шляхом місіонерства.

Російськими дослідженнями також виявлена досить тісна кореляція між поширенням позаконфесійної, інституційно неформальної релігійності та віковим і освітнім рівнем: часто прибічниками специфічних містичних та сциєнтизованих вчень виступають високоосвічені, переважно молоді люди, які перебувають у стані світоглядних пошуків. Тобто, для найбільш соціально і професійно активних груп сучасного російського суспільства є характерним найбільший ступінь світоглядної нестійкості та невизначеності, що створює передумови для поширення саме у відповідному середовищі ідеологій квазірелігійного характеру [12, с. 71, 73, 76].

Заслужують на увагу також дані, які відзначають найбільше зростання частки віруючих у невеликих населених пунктах, де суттєвими чинниками релігійності виступають усталений спосіб життя, звичаї і традиції та вплив громадської думки.

При цьому відчутна залежність між релігійним самовизначенням особистості та умовами її виховання у сім'ї, яка продовжує спостерігатися, також має виразну регіональну специфіку, котра тісно корелює з відповідними показниками поширення інституалізованої мережі традиційних релігійних закладів та з регіональним розподілом населення України за ознакою релігійного самовизначення. Найбільше традиції релігійного виховання вкорінені у західному регіоні України (74,7 %), найменше – на сході країни (18,0 %) [7, с. 15]. На західній регіон в цілому припадає найменший відсоток загальної кількості неорелігійних громад України, що цілком справедливо можна поставити у зв'язок і залежність від духовно-формуючого впливу давніх та глибоко вкоріненних традиційних релігійних конфесій. В цьому регіоні через історичні причини збереглася у функціональному форматі стала система традиційності з її головними елементами, в тому числі релігійно-конфесійними, традиційними для даного регіону ознаками та характерними для аграрних суспільств соціальних зв'язків. А сучасні процеси соціалізації нового покоління відбуваються на тлі зміни всієї традиційної ієрархії цінностей [7, с. 96 – 97].

У даному контексті основними суспільними небезпеками, пов'язаними з поширенням нових релігійних рухів виступають імовірність негативної трансформації свідомості членів неорелігійних організацій, особливо тих, які практикують тоталітарні способи ідеологічного та організаційного керівництва з перспективами серйозних правових конфліктів із суспільством, можлива політизація неорелігійних структур і, як наслідок, у граничному варіанті – розірваність з попередньою духовною традицією, елімінацією елементів традиційного національного менталітету та загальним заміщенням культурно-історичного типу суспільства.

Висновки

Суперечність між характером і глибиною змін у соціально-економічній і політичній сферах українського суспільства та процесами у духовній сфері досягли значних контрастів, дисбалансу, не сприяючи гармонізації загальносуспільних та індивідуальних інтересів, фіксує потенційну конфліктність нинішньої моделі розвитку. Суспільна система, долаючи нерівноважний стан багато в чому шляхом самоорганізації, виробляє низку відповідних адаптаційних інструментів та механізмів, які відіграють інтегруючу роль і протидіють протилежним тенденціям. Однією з таких інтегруючих тенденцій є релігійний чинник загалом, і зокрема, феномен неорелігій, а також низка складових суспільної та побутової культури, зокрема, святкової. Майбутнє традиційних культурних інститутів за цих умов значною мірою буде залежати від їх адаптаційних можливостей і, зокрема, здатності реінтерпретації традиційних цінностей та конструктивного і органічного включення їх у сучасний національно-культурний контекст з урахуванням загальносвітових тенденцій.

Список літератури

1. Аваков Р. М. Духовно-культурная доминанта развития / Р. М. Аваков // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 12. – С. 79–84.
2. Академічне релігієзнавство / [М. Ю. Бабій, А. М. Колодний, Б. О. Лобовик та ін.]; під ред. А. М. Колодного–К.: Світ Знать, 2000. – 864 с.
3. Алексєєнко А. П. Природа духовності: Монографія / А. П. Алексєєнко – Х.: Факт. – 2004. – 240 с.;
4. Грабовець О. В. Релігія як соціальна технологія консолідації соціуму / О. В. Грабовець, Ю. Яковенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 3. – С. 111–122;
5. Гуревич П. С. Возрожден ли мистицизм? Критические очерки / П. С. Гуревич – М.: Политиздат, 1984. – 302 с.
6. Дорога А. Є. Соціально-філософський аспект аналізу феномена традиції / А. Є. Дорога // Шкільна бібліотека. – 2003. – № 5. – С. 161–164.
7. Дудар Н. П. Нові релігійні течії: український контекст (огляд, документи, переклади) / Н. П. Дудар, Л. О. Пилипович. – К.: Наук. думка, 2000. – 132 с.
8. Элиаде М. Космос и история / М. Элиаде. – М.: Прогресс, 1987. – 312 с.
9. Єленський В. Є. Релігійність в українському суспільстві. За матеріалами соціологічних досліджень / В. Є. Єленський//Людина і світ. – 2001. – № 10. – С. 20-25.
10. Курочкін О. Нові горизонти святкової культури України / О. Курочкін // Університет. – 2007. – С. 23–38.
11. Митрохин Л. Н. Религиозная ситуация в современной России / Л. Н. Митрохин // Социологические исследования. – 1995. – № 11. – С. 79–81.
12. Мчедлов М. П. О социальном портрете современного верующего / М. П. Мчедлов, Ю.А. Гаврилов, А. Г. Шевченко // Социологические исследования. – № 7. – 2002. – С. 71–76.
13. Полікарпов В. С. Лекції з історії світової культури / В. С. Полікарпов– Харків: Вид-во «Основа», при ХДУ, 1990. – 223 с.
14. Релігія в век научно-технической революции / [ред. В. И. Гараджа и О. Клор]. – М.: Политиздат, 1979. – 184 с.
15. Рязанова Л. С. Релігійне відродження в Україні: соціокультурний контекст / Л. С. Рязанова – К.: Біла Криниця, 2004. – 239 с.;
16. Ситниченко Л.А. Першоджерела комунікативної філософії / Л. А. Ситниченко. – К.: Либідь, 1996. – 176 с.
17. Халик Т. «Витіснений» Бог. Про духовну ситуацію в посткомуністичному суспільстві / Т. Халик // Людина і світ. – 1999. – № 11-12. – С. 3–8.
18. Штомпка П. Социальное измерение как травма / П. Штомпка // Социологическое исследования. – 2001. – № 1. – С. 6 – 16.
19. Штомпка П. Социальное измерение как травма / П. Штомпка // Социологическое исследования. – 2001. – № 2. – С. 3–12.

Е.Н. Сидоркина

СОВРЕМЕННАЯ УРБАНИЗИРОВАННАЯ СРЕДА: ИНТЕГРАЦИОННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В ДУХОВНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

В статье рассматриваются интеграционные тенденции в духовной сфере в условиях современной урбанизированной среды, показывается их потенциал и возможные пути включения в современный национально-культурный контекст.

E. Sidorkina

MODERN URBANIZED ENVIRONMENT: INTEGRATION TRENDS IN THE SPIRITUAL SPASE

This article discusses the integration trends in the spiritual realm in a modern urban environment, showing their potential and possible inclusion in the modern national-cultural context.